

**Markaziy Osiyoning geosiyosiy ahamiyati: Yangi Buyuk O'yin kontekstida****Islomova Dilfuza Rustam qizi,**

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti doktoranti,

Toshkent, O'zbekiston.

*Tel: +998931639331;**6115550@gmail.com***Annotatsiya**

Ushbu maqolada Markaziy Osiyoning geosiyosiy ahamiyati, uning tarixiy va zamonaviy xalqaro munosabatlardagi o'rnini tahlil qilinadi. Mintaqaning geografik joylashuvi, energetik resurslarga boyligi hamda transport yo'laklari ustidan nazorat masalasi uni buyuk davlatlar raqobati markaziga aylantirganligi yoritiladi. Xususan, Xitoy, Rossiya va AQShning mintaqadagi strategik manfaatlari, energetika siyosati va xavfsizlik masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tarixiy "Buyuk o'yin" va zamonaviy "Yangi Buyuk o'yin" o'rtasidagi farqlar tahlil qilinib, Markaziy Osiyo davlatlarining mustaqil geosiyosiy subyekt sifatidagi roli ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, geopolitika, energetika xavfsizligi, Yangi Buyuk o'yin, xalqaro raqobat, quvvur diplomatiyasi, strategik manfaatlar, mintaqaviy xavfsizlik.

Аннотация

В данной статье анализируется геополитическое значение Центральной Азии, её историческая и современная роль в системе международных отношений. Рассматриваются географическое положение региона, его богатые энергетические ресурсы и значение контроля над транспортными коридорами, что превращает его в центр соперничества великих держав. В частности, исследуются стратегические интересы Китая, Россия и Соединённые Штаты Америки в регионе, их энергетическая политика и вопросы безопасности. Также проводится сравнительный анализ исторической «Большой игры» и современной «Новой Большой игры»,



раскрывается роль государств Центральной Азии как самостоятельных геополитических субъектов.

Ключевые слова: Центральная Азия, геополитика, энергетическая безопасность, Новая Большая игра, международное соперничество, трубопроводная дипломатия, стратегические интересы, региональная безопасность.

Abstract

This article analyzes the geopolitical significance of Central Asia and its historical and contemporary role in the system of international relations. It examines the region's geographical location, its rich energy resources, and the importance of controlling transport corridors, which have turned it into a center of great power rivalry. In particular, the strategic interests of China, Russia, and United States in the region, as well as their energy policies and security concerns, are discussed. The paper also provides a comparative analysis of the historical "Great Game" and the modern "New Great Game," highlighting the role of Central Asian states as independent geopolitical actors.

Keywords: Central Asia, geopolitics, energy security, New Great Game, international rivalry, pipeline diplomacy, strategic interests, regional security.

Asrlar davomida Markaziy Osiyo Yevrosiyoning chorrahasi bo'lib kelgan. Haqiqatan ham, bu hudud Markaziy Osiyo xalqlarini nazorat qilgan to'rtta sivilizatsiya tutashgan nuqta hisoblanadi. Markaziy Osiyo Kaspiy dengizi, Sibir, Mongoliya, Tibet va Hindukush bilan chegaralangan. Bu – ulkan quruqlik massivi bilan o'ralgan ichki mintaqa bo'lib, keng dashtlar, cho'llar va tog'larni o'z ichiga oladi hamda hududi G'arbiy Yevropadan kattaroq va AQSh hududining qariyb yarmiga teng. Markaziy Osiyoning iqtisodiy tuzilmasi va siyosiy xususiyatlari ko'p jihatdan uning geografik joylashuvi bilan belgilanadi, ya'ni dunyoning boshqa qismlariga chiqish imkoniyatining murakkabligi bilan. Shu bilan birga, Syu Syaotsze ta'kidlaganidek, Markaziy Osiyo davlatlarining omon qolishi bir nechta muqarrar transport yo'laklari va bog'lovchi tizimlarni saqlab turishga bog'liq [1]. Xalqaro geopolitika nuqtai nazaridan Markaziy Osiyo buyuk davlatlar siyosati va iqtisodiyotiga



ta'siri sababli dunyoning eng muhim hududlaridan biridir. Ko'plab tahlilchilar fikricha, Markaziy Osiyo "global kuchlar shaxmat taxtasidagi muhim o'yinchi" bo'lib qolmoqda[2]. Masalan, Zbigniew Brzezinski Markaziy Osiyoni energetik resurslari, ijtimoiy-siyosiy beqarorligi va hukmronlik salohiyati sababli geosiyosiy jihatdan muhim hudud deb hisoblagan. Uning fikricha, Yevrosiyani nazorat qilgan kuch sayyorada ustunlikka erishadi. U AQSh gegemonligining davomiyligini aynan ushbu mintaqadagi siyosat bilan bog'lagan. Markaziy Osiyo – bu buyuk davlatlar raqobati va kurashi maydoni bo'lib, bu jarayon xalqaro tizim va kuchlar muvozanatiga ta'sir ko'rsatadi.

Xitoy va Markaziy Osiyodagi energetik poyga

Energetika masalasi Pekin va Markaziy Osiyo respublikalari o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir. Xitoy energiya importiga bog'liqlikni kamaytirish va dengiz yo'llariga qaramlikni qisqartirishga intiladi. 2025 yilga borib Xitoy neft importining katta qismi Malakka bo'g'ozini orqali o'tishi kutilganligi sababli, Pekin muqobil manbalarni izlamoqda. Kaspiy dengizi bilan chegaradosh besh davlat jahon tasdiqlangan neft zaxiralarining 21,6 foiziga va tabiiy gaz zaxiralarining 45,6 foiziga ega. Xitoy uchun energiya xavfsizligi milliy xavfsizlikning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu sababli Markaziy Osiyo energiya ta'minotini diversifikatsiya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Markaziy Osiyo davlatlari esa Xitoyni o'z mahsulotlari uchun katta va istiqbolli bozor hamda Rossiyadan mustaqil muqobil yo'nalish sifatida ko'radi [3]. Bundan tashqari, Xitoyning mintaqadagi mavjudligi Rossiya ta'siriga muvozanat yaratadi.

"Qora oltin" va diplomatiya

Markaziy Osiyodagi ayrim davlatlar (jumladan Ozarbayjon, Qozog'iston, Turkmaniston) dengiz portlariga bevosita chiqish imkoniga ega emas. Shu sababli neft va gaz eksporti kamida bir tranzit davlat hududi orqali amalga oshiriladi. SSSR parchalangach, bir nechta quvur loyihalari ishlab chiqildi va ba'zilar amalga oshirildi. "Qora oltin diplomatiyasi" geosiyosiy manfaatlar bilan chambarchas bog'liq. Quvur yo'nalishlarini tanlashda iqtisodiy omillargina emas, balki siyosiy manfaatlar ham hal qiluvchi rol o'ynaydi [4]. Rossiya uzoq vaqt davomida mintaqadagi quvur tizimlarini nazorat qilib kelgan. Biroq yangi quvurlar



qurilishi Moskva ta'sirini kamaytirish va davlatlarning mustaqilligini mustahkamlash vositasi sifatida qaralmoqda.

Yangi “Buyuk o‘yin”

Markaziy Osiyoning energetik boyliklari “mintaqani davlatlararo raqobat, kompaniyalar va mintaqaviy sub’ektlar (davlat va nodavlat) o‘rtasidagi musobaqa chorrahasi”ga aylantirdi. Yirik iqtisodiy qudratlar va yetakchi transmilliy korporatsiyalar ushbu energetik poygada ishtirok etishga intilmoqda. Neft zaxiralariga kirish, quvurlar qaysi yo‘nalishda tortilishi, ularni qurish va texnik xizmat ko‘rsatish mas‘uliyatini kim o‘z zimmasiga olishi, shuningdek, konsorsiumlar tarkibi va javobgar kompaniyalar – bularning barchasi Yangi Buyuk o‘yinning bir qismidir. Neft konsorsiumlariga – xususan, Qorabog‘ quvur konsorsiumi (KTK) va Ozarbayjon xalqaro operatsion kompaniyasi (AMOC)ga ta’sir ham Yangi Buyuk o‘yinning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Jaffe va Olcott ta’kidlashicha, “Neft, gaz va boshqa energetik manbalarning ishonchli ta’minoti masalasi Fors ko‘rfazi urushidan keyin asosiy muammo bo‘lib qoldi.” Mualliflarning so‘zlariga ko‘ra, “sobiq raqiblar shunchaki sobiq Sovet imperiyasi o‘zining ulkan neft boyliklaridan osongina mahrum qilinishi mumkinligi g‘oyasidan hayratga tushgan edilar.” [5] Kaspiy dengizi energetik resurslari bo‘yicha raqobat yirik davlatlarning manfaatlari farqlanishi bilan tobora murakkablashmoqda. Haqiqatan ham, Qo‘shma Shtatlar, Rossiya va Xitoy Markaziy Osiyo mamlakatlarining ichki siyosatiga o‘z strategik maqsadlari yo‘lida ta’sir ko‘rsatishga intilmoqda.

AQSh maqsadlari

1990 yildan boshlab AQShning neft zaxiralari kamaygan va importga qaramlik oshgan. Shu sababli Kaspiy mintaqasi Vashington uchun muhim ahamiyat kasb etadi. 11-sentabr voqealaridan so‘ng mintaqa terrorizmga qarshi kurash nuqtai nazaridan ham strategik ahamiyat kasb etdi [6]. AQSh sobiq sovet respublikalarining mustaqilligini mustahkamlash, demokratiya va bozor iqtisodiyotini ilgari surish, shuningdek Rossiya va Xitoy ta’sirini cheklashga intiladi.

Rossiya maqsadlari



Rossiya Markaziy Osiyo bilan uzoq tarixiy, madaniy va iqtisodiy aloqalarga ega. Mintaqa iqtisodiyoti, ayniqsa energetika sohasi, hanuzgacha Rossiyaga bog'liq. Moskva ikki asosiy maqsadni ko'zlaydi:

1. Energetik resurslarni qazib olish va tashishda yetakchi rolni saqlash.
2. Mintaqada o'zining ustun mavqeini saqlab qolish [7].

Rossiya NATO kengayishi va AQSh harbiy ishtirokini milliy xavfsizlikka tahdid sifatida ko'radi.

Xitoy maqsadlari

Xitoy Markaziy Osiyoni energiya xavfsizligi manbai sifatida ko'radi. Pekin investitsiyalar, savdo va harbiy hamkorlik orqali mintaqada o'z ta'sirini kuchaytirmoqda. Xitoy va Rossiya strategik jihatdan quyidagi maqsadlarda o'xshash:

- Energetik resurslarni rivojlantirish
- Ekstremizm va separatizmga qarshi kurash
- AQSh ta'siriga qarshi turish

Ikki o'yin, ikki haqiqat: Buyuk o'yin va Yangi Buyuk o'yin o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar

Buyuk O'yinning asosiy ishtirokchilari Rossiya va Britaniya imperiyalari edi, bu o'yinda hamma narsa inglizlar va ruslarning manfaatlari asosida belgilanardi. Yangi Buyuk o'yinda esa aktorlar tarkibi ham miqdor, ham sifat jihatdan o'zgardi. Hozirgi kunda ikki bevosita raqib o'rniga ko'plab raqiblar mavjud bo'lib, ulardan birinchilari – Pokiston, Xitoy, Eron, Isroil, Turkiya, AQSh va Rossiyadir. Tabiiyki, ushbu sub'ektlarga sobiq Sovet Ittifoqi parchalanishidan so'ng yuzaga kelgan yangi Markaziy Osiyo respublikalari ham qo'shilishi kerak. Shuningdek, har bir yangi beshta davlatning o'z maqsadlari, ambitsiyalari va ularga erishish usullari mavjudligi, ilgari mintaqada olib borilgan o'yinni tubdan o'zgartirdi.



Markaziy Osiyo davlatlari o'zlarini mintaqaviy kuch muvozanidagi ahamiyatsiz o'yinchilar sifatida tan olishni istamaydi va o'z manfaatlari asosida pozitsiyalashadi. Stenli Xoffman ta'kidlaganidek, bu mamlakatlarni "global muvozanat o'yini peshtoqi sifatida" ko'rish xato bo'ladi [8]. Boris Rumer fikricha, Markaziy Osiyo davlatlari hech qachon "ikkin darajali sub'ektlar" emas [9]. Shu bilan birga, nodavlat sub'ektlarni ham unutmaslik kerak, chunki ular ham Yangi Buyuk o'yinda faol ishtirok etadi. Bu sub'ektlar qatoriga transmilliy tashkilotlar (NATO, BMT, MDH), nodavlat tashkilotlar, yirik korporatsiyalar, bosim guruhi, terrorchi va jinoiy tashkilotlar kiradi. Oldingi Buyuk o'yin asosan nol summali o'yin bo'lgan. Bu shuni anglatadiki, mintaqadagi rus ta'sirining kuchayishi faqat britaniya (yoki aksincha) ta'sirining kamayishi hisobiga amalga oshishi mumkin edi. Buyuk o'yinning maqsadi hududiy nazorat, geosiyosiy hukmronlik yoki qulay ideologik ittifoq asosida mintaqada geosiyosiy ustunlikni qo'lga kiritish edi. Yangi Buyuk o'yinning maqsadlari esa ancha xilma-xil va murakkab. Davlat darajasida bu – neoimperialistik hukmronlikni yaratish, madaniy ittifoq shakllantirish, mintaqaviy ta'sir va xavfsizlikni ta'minlash. Nodavlat darajasida esa ustuvor vazifalar qatoriga foydani maksimal darajada oshirish, shartnomalarni ta'minlash, konsorsiumlarda hukmronlik qilish, mahalliy ta'sir va siyosiy-diniy maqsadlar kiradi. Eng sezilarli farqlardan biri shundaki, Yangi Buyuk o'yinda harbiy kuchdan foydalanish ancha cheklangan, garchi bu miqdor jihatdan aniqlash qiyin. Shuningdek, avvalgi Buyuk o'yin ko'pincha "orqa sahnada" kechgan, kichik guruhlar tomonidan ba'zida o'z tashabbusiga ko'ra olib borilgan maxfiy agentlar urushi edi. Harbiy kuch hukmronlikni mustahkamlash va nazorat vositasi sifatida xizmat qilgan. Yangi Buyuk o'yinda esa aktorning maqsadlari xilma-xilligi Markaziy Osiyoda siyosiy ta'sirni ta'minlash uchun turli usullardan foydalanishga olib keladi – korporativ ittifoqlar tuzish, jamoatchilik ongini boshqarish, diplomatik muzokaralar va qurolli kuchlarni safarbar qilish. Oldingi Buyuk o'yindan farqli o'laroq, Yangi Buyuk o'yin nafaqat Markaziy Osiyo va Kavkazda, balki London, Nyu-York yoki Moskva muzokaralarida ham olib boriladi. Avvalgi Buyuk o'yin imperiyalarni yaratish va kengaytirish, davlat chegaralarini o'zgartirish yoki buzish, ularni boshqarish vositasi sifatida amalga oshirilgan. Bu o'yinlar o'tkazilgan davlatlar hech bir imperiyaning himoyasiga ega bo'lmagan va oddiy "o'yinchoq" sifatida qaralgan. Ammo zamonaviy xalqaro tizim kontekstida Yangi Buyuk



o'yindagi raqobat butunlay boshqa tabiatga ega. Ikkinchi jahon urushidan so'ng imperiyalarning parchalanishi, BMT tashkil etilishi va xalqaro-huquqiy tizimning mustahkamlanishi Yangi Buyuk o'yin rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Ikki o'yin o'rtasidagi xarajat/foyda nisbatlari ham sezilarli darajada farq qiladi. Buyuk o'yinda foyda hududiy nazorat orqali xavfsizlik va obro'ni mustahkamlashdan iborat bo'lsa, hududiy foyda uchun sarflangan xarajatlar haqiqiy foydadan ancha yuqori bo'lgan. Yangi Buyuk o'yinda esa foydalar ko'proq va aniqroq – pul daromadi, barqaror energetik ta'minot, milliy iqtisodiy o'sish, islom madaniy “qayta tiklanishi”, harbiy-siyosiy pozitsiyalarni mustahkamlash [10]. Yana bir muhim jihat – siyosat tabiatidir. Agar avvalgi Buyuk o'yin asosan ikki imperiya o'rtasidagi mustamlakachilik va harbiy raqobat bo'lsa, Yangi Buyuk o'yin yuqori siyosat bilan bog'liq emas. Aksincha, u past darajadagi siyosat maydonida olib boriladi, chunki undagi mavzular “Markaziy Osiyoda ta'sirli bo'shliqlar yaratish” [11] bilan bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xu Xiaojie. Markaziy Osiyo va Xitoy o'rtasidagi neft va gaz aloqalari: geosiyosiy nuqtai nazar // OPEC Review. 1999. – Mart. – B. 36.
2. Edwards M. The New Great Game and the new great gamers: disciples of Kipling and Mackinder // Central Asian Survey. 2003. – Vol. 22, N 1, March. – P. 96.
3. Jackson A. China and Central Asia // Caucasian Review of International Affairs. 2009. – N 33, May 19. – P. 18.
4. Torbakov I. G'arb, Rossiya va Xitoy Markaziy Osiyoda: mintaqada qanday o'yin o'ynalmoqda? // Transition Studies Review. 2007. – Jild 14, № 1, May. – B. 366.
5. Jaffe A., Olcott M. The Geopolitics of Caspian Energy // Euro-Asian Studies. 2000. – P. 68.
6. Klare M. Global Petro -politics: the Foreign Policy Implications of the Bush Administration's Energy Plan // Current History. 2002. – March. – P. 100.
7. Weitz R. Kazakhstan and the New International Politics of Eurasia. 2006. – P. 158.
8. Hoffman S. Primacy or World Order: American Foreign Policy since the Cold War. – New York: McGraw Hill, 1978. – P. 175.



9. Rumer B. The Gathering Storm in Central Asia // Orbis. 1993. – Vol. 37, N 1. – P. 89.
10. Odom W. The Caspian Sea littoral states: the object of a New Great Game? // Caspian Crossroads. 1998. – Vol. 3, N 3.
11. Shams-ud-Din. Markaziy Osiyodagi Yangi Buyuk o'yin // International Studies. 1997. – Jild 34, № 3. – B. 340.

